(इंग्रजीत टंकलिखित न्यायनिर्णयाचा मराठी अनुवाद)

[१९९६] २ एस. सी. आर ७५२

पाली देवी आणि इतर

- विरुद्ध -

चेअरमॅन मॅनेजिंग कमिटी आणि अन्य

फेब्रुवारी १५, १९९६.

[न्यायमूर्ति एम. एम. पुंछी आणि न्यायमूर्ति के. एस. परीपूरनन]

किमान वेतन अधिनियम , १९४८:

कलम २ (i), २०(२), ३० -आर्मी शाळेतील कर्मचारी - राज्य सरकारने वेळोवेळी निश्चित केलेले किमान वेतन शाळेने त्यांना दिले नसल्याची प्राधिकरणासमोर तक्रार - प्राधिकरणाने अर्ज मंजूर केला - पूर्वीचे कामगार 'कामगार' या व्याख्येत समाविष्ट नाहीत या आधारावर उच्च न्यायालयाने तो आदेश रद्दबातल केला - अपीलमध्ये असे मत व्यक्त करण्यात आले की नियम आणि फॉर्म VI सह वाचलेल्या या दोन तरतुदी या दृष्टिकोनाच्या बाजूने आहेत की माजी आणि विद्यमान कर्मचारी दोघेही या प्रकरणात समाविष्ट होतात.

म्युनिसिपल कमिटी , रायकोट -विरुद्ध - शाम लाल कौरा आणि इतर. **खंड. २८ (१९६५-६६)** *; माहिया -विरुद्ध - स्टेट ऑफ हरियाणा आणि इतर,* **(१९८२) १ एस. एल. आर. २६ आणि** *वेकफिल्ड इस्टेट -विरुद्ध - पी. एल. पेरुमल,* **(१९५८) १६ एफ. जे. आर., *अमान्य .***

मुरुगन ट्रान्सपोर्ट्स -विरुद्ध - पी. रत्नाकरन आणि इतर, **(१९६०) १९ एफ. जे. आर. ३५५;** *चाको -विरुद्ध - वार्की आणि इतर .,* **(१९६१) २१ एफजेआर ४९३;** *लेबर एनफोर्समेन्ट ऑफिसर (सेंट्रल) - विरुद्ध - प्रेसिडींग ऑफिसर, लेबर कोर्ट अँड ऑथॉरिटी अंडर मिनिमम वेजेस ऍक्ट, पटना आणि इतर* **(१९७६) *आय एल आर - पट. सिरीज,* ३१८ आणि** *अथनी मुनिसिपालिटी - विरुद्ध -. शेट्टेप्पा लक्ष्मण पट्टन आणि इतर,* **(१९६५) खंड. २ एल. एल. जे. ३०७, *मान्य .***

दिवाणी अपील अधिकारिता : दिवाणी अपील क्र. ३८४१-४३ / १९९६.

सी. डब्ल्यू. पी. क्रमांक ५६९१, ९२/९४ आणि ५८७७ / १९९४ मधील पंजाब आणि हरियाणा उच्च न्यायालयाच्या दिनांक १५/११/९४ च्या निकाल आणि आदेशावरून.

अपीलकर्त्यांसाठी मेसर्स हिंगोरानी अँड असोसिएट्सतर्फे अमन हिंगोरानी.

उत्तरवादींसाठी गुरदीप सिंग आणि प्रेम मल्होत्रा.

न्यायालयाने पुढील आदेश दिला :

पंजाब आणि हरियाणा उच्च न्यायालयाने जालंधर येथील उत्तरवादी आर्मी शाळेच्या व्यवस्थापन समितीची रिट याचिका मंजूर केली, ज्याने किमान वेतन अधिनियम , १९४८ अंतर्गत प्राधिकरणाच्या आदेशांना या आधारावर धक्का दिला की दिलासा मागणारे अपीलकर्ते त्याचे माजी कर्मचारी होते आणि विद्यमान कर्मचारी नव्हते आणि त्यामुळे त्यांना अधिनियमाच्या कलम २० (२) अंतर्गत योग्य अनुतोषासाठी याचिका दाखल करण्याचा अधिकार नाही.

अर्जात दिलेल्या तपशीलांनुसार, राज्य सरकारने वेळोवेळी निश्चित केलेले किमान वेतन आर्मी शाळेने त्यांना दिलेले नाही, अशी तक्रार कर्मचाऱ्यांनी प्राधिकरणासमोर केली आणि त्यामुळे ते वरील अधिनियमाच्या कलम २० (२) अंतर्गत नमूद केलेल्या अनुतोषांसाठी पात्र आहेत. ही तरतूद पुढीलप्रमाणे आहे.

> २० (२) जेव्हा एखाद्या कामगारांची पोटकलम १) मध्ये उल्लेखिलेल्या स्वरुपाची कोणतीही मागणी असेल तेव्हा, खुद्द त्या कामगारास किंवा त्याच्या वतीने काम चालविण्याचा ज्याला लेखी प्राधिकार देण्यात आला आहे अशा कोणत्याही विधि व्यवसायीस किंवा नोंदलेल्या व्यवसाय संघाच्या अशा कोणत्याही पदाधिकाऱ्यास किंवा कोणत्याही निरीक्षकास किंवा पोटकलम (१) खाली नियुक्त केलेल्या प्राधिकाऱ्याच्या परवानगीने काम करणाऱ्या कोणत्याही व्यक्तीस पोटकलम (३) खालील निदेशासाठी अशा प्राधिकाऱ्याकडे अर्ज करता येईल:
>
> परंतु, असा प्रत्येक अर्ज किमान वेतन [किंवा अन्य रक्कम] ज्या दिनांकास प्रदेय झाली त्या दिनांकापासून सहा महिन्यांच्या आत सादर करण्यात आला पाहिजे:
>
> परंतु, आणखी असे की, अशा मुदतीच्या आत अर्ज न करण्यास उक्त अर्जदारास पुरेसे कारण होते अशी अर्जदाराने उक्त प्राधिकाऱ्याची खात्री पटविल्यास कोणताही अर्ज उक्त सहा महिन्यांच्या मुदतीनंतर दाखल करून घेता येईल.

अधिनियमाच्या कलम २ (i) मध्ये परिभाषित केल्यानुसार 'कामगार ' हा शब्द खालीलप्रमाणे आहेः

या अधिनियमात, विषय किंवा संदर्भ यामध्ये काहीही प्रतिकूल नसेल तर -

"२(i) "कामगार" याचा अर्थ, ज्या कोणत्याही अनुसूचित कामधंद्याच्या संबंधात वेतनाचे किमान दर ठरविण्यात आलेले असतील त्या कामधंद्यांमध्ये कोणतेही कौशल्याचे किंवा बिनकौशल्याचे, अंगमेहनतीची किंवा कारकुनी काम मोलाने किंवा इनामाच्या बदल्यात करण्याकरिता कामावर लावलेली कोणतीही व्यक्ती असा आहे ; आणि जेव्हा कोणत्याही बाहेरच्या कामगाराला दुसऱ्या व्यक्तीने अशा दुसऱ्या व्यक्तीच्या उदिमासाठी किंवा धंद्यासाठी कोणत्याही वस्तू किंवा साहित्य विक्रीच्या दृष्टीने तयार करण्यासाठी, साफ करण्यासाठी, धुण्यासाठी, बदल करण्यासाठी, सजवण्यासाठी, शेवटचा हात फिरविण्यासाठी, दुरुस्त करण्यासाठी, अनुकूल बदल करून घेण्यासाठी किंवा अन्य प्रकारे प्रक्रिया करण्यासाठी केलेले असून, ती प्रक्रिया त्या बाहेरच्या कामगाराच्या घरी अथवा जी परिवास्तू त्या दुसऱ्या व्यक्तीच्या नियंत्रणाखाली व व्यवस्थापनाखाली नाही अशा अन्य एखाद्या परिवास्तूमधे करावयाची असेल तेव्हा, अशा बाहेरच्या कामगाराचा त्यात समावेश होतो ; आणि त्यामध्ये समुचित शासनाने कामगार म्हणून जाहीर केलेल्या कामगाराचाही समावेश होतो परंतु [संघराज्याच्या] सशस्त्र सेनेतील कोणत्याही व्यक्तीचा त्यात समावेश होत नाही.

म्युनिसिपल कमिटी, रायकोट -विरुद्ध- शामलाल कौरा आणि इतर [खंड २८ (१९६५-६६) इंडियन फॅक्टरीज जर्नल ४७२] या प्रकरणातील पंजाब उच्च न्यायालयाच्या आधीच्या खंडपीठाच्या निर्णयावर भर देत उच्च न्यायालयाने असे मत मांडले की अधिनियमाच्या कलम २ (१) मध्ये परिभाषित केलेल्या 'कामगार ' या शब्दामध्ये माजी कर्मचाऱ्याचा समावेश नाही. अधिनियमाच्या कलम २० (२) अंतर्गत अर्ज करताना नियोक्त्याच्या प्रत्यक्ष नोकरीत नसलेली व्यक्ती अनुतोष मिळवण्यास पात्र नाही, असे या प्रकरणात म्हटले गेले होते. पंजाब आणि हरियाणा उच्च न्यायालयाचा *माहिया - विरुद्ध - स्टेट ऑफ हरियाणा आणि इतर*, (१९८२) १ सर्विस लाव रिपोर्टर २६) या प्रकरणातील आणखी एका एकलपीठाने *एम. सी. रायकोटच्या* खटल्याच्या निर्णयाच्या अनुषंगाने हा निष्कर्ष काढला की या बंधनकारक पूर्वोदाहरणाच्या उपस्थितीत रिट याचिका स्वीकारण्यायोग्य आहे आणि त्या आधारावर

प्राधिकरणाचे आदेश रद्दबातल करण्यात आला. यामुळे या विशेष अनुमती याचिकांना उदयास आल्या आहेत.

आम्ही विशेष अनुमती देतो आणि याचिकेचा एकाच वेळी निकाली काढतो.

अधिनियमाचे कलम ३० नियम बनवण्याचे समुचित शासन अधिकार प्रदान करते. केंद्र सरकारने तयार केलेले किमान वेतन (केंद्रीय) नियम, १९५० फॉर्म विहित करतात ज्यात अनुतोष मिळवण्यासाठी अर्जामध्ये नमूद केलेले तपशील प्रदान केले जातात. कलम २० (२) च्या उद्देशाने फॉर्म VI, आतापर्यंत संबंधित आहेः

" वरील नाव असलेल्या अर्जदाराने खालीलप्रमाणे म्हटले आहेः

(१) अर्जदार हा श्री/मेसर्स (आस्थापना) मध्ये ....पासून............पर्यंत .... (श्रेणी) म्हणून कार्यरत होता/आहे जो ....(कामाचे स्वरूप) मध्ये गुंतलेला आहे जो किमान वेतन अधिनियमाच्या कलम २ (जी) च्या अर्थानुसार अनुसूचित कामधंदा आहे.

(२) किमान वेतन अधिनियमाच्या कलम 2 (ए) च्या अर्थानुसार विरोधक एक/अनेक नियोक्ता (अनेक) आहेत.

(३) (ए) अर्जदाराला अधिनियमांतर्गत त्याच्या श्रेणीच्या रोजगारासाठी निश्चित केलेल्या किमान वेतनाच्या दरापेक्षा रु ......प्रति दिवस इतके कमी वेतन ....पासून ....पर्यंत दिले गेले आहे.

(बी) अर्जदाराला साप्ताहिक विश्रांतीच्या दिवसांसाठी रु........प्रति दिन वेतन ....पासून ....पर्यंत देण्यात आलेले नाही.

(सी) अर्जदाराला अतिकालीन कामाचे वेतन ....पासून ....पर्यंत देण्यात आलेले नाही.

हे स्पष्ट आहे की फॉर्मचा परिच्छेद एक पर्याय म्हणून भूतकाळ आणि वर्तमानाची बरोबरी करतो. हे स्पष्टपणे अधिनियमाच्या कलम २० (२) अंतर्गत याचिका दाखल करण्याचा माजी कर्मचाऱ्याचा अधिकार स्थापित करते. दिनांक २८.१०.१९६० ची अधिसूचना क्रमांक जीएसआर १३०१ द्वारे नियमांमध्ये हा फॉर्म सादर करण्यात आला होता. पूर्वीचा कर्मचारी अधिनियमांच्या तरतुदींचा वापर करू शकतो की नाही हे निर्धारित

करण्यासाठी कलम २० (२) ची खरी व्याप्ती जाणून घेण्यासाठी फॉर्ममध्ये वापरलेली सांविधिक भाषा ही एक चांगला संकेत आहे.

वेकफिल्ड इस्टेट -विरुद्ध- पी. एल. पेरुमल, [१९५८] १६ एफ. जे. आर. १ या मद्रास उच्च न्यायालयाच्या विद्वान एकल न्यायाधीशाने असे मत मांडले की अधिनियमाचे कलम २० केवळ कामगारांबद्दल बोलते आणि मागील कामगारांबद्दल बोलत नाही आणि 'कामगार ' या शब्दाची व्याख्या नोकरी करणारी व्यक्ती म्हणून केली जात असल्याने, असे मानले पाहिजे की कलम २० द्वारे प्रदान केलेला सारांश अनुतोष माजी कामगारांसाठी उपलब्ध नाही. अधिनियमाच्या कलम २० (२) ची ही शब्दशः रचना होती. *मुरुगन ट्रान्स्पोर्ट्स - विरुद्ध- पी. राधाकृष्णन आणि* इतर, (१९६०) १९ एफ. जे. आर. ३५५ या प्रकरणातील त्याच उच्च न्यायालयाचे आणखी एक विद्वान एकल न्यायाधीशांचा दृष्टिकोन आधीच्या दृष्टिकोनापेक्षा वेगळा होता आणि त्यांनी असे मत मांडले की अधिनियमाच्या हेतूला पूर्ण प्रभाव देण्यासाठी, केवळ वर्तमानच नव्हे तर पूर्वीच्या कर्मचाऱ्याला देखील त्याच्या कक्षेत आणणे आवश्यक आहे, ज्याने एकेकाळी कर्मचारी म्हणून किमान वेतन मिळवले होते. *मुरुगन ट्रान्सपोर्टच्या* प्रकरणातील मद्रास उच्च न्यायालयाच्या नंतरच्या मताचे अनुसरण केरळ उच्च न्यायालयाने *चाको - विरुद्ध - वर्की आणि इतर*, (१९६१) २१ एफ. जे. आर. ४९३ मध्ये केले ज्यामध्ये असे म्हटले आहे की अगदी माजी कामगार किंवा कामगार देखील अधिनियमाच्या कलम २० अंतर्गत दिलासा मिळावा यासाठी अर्ज दाखल करण्यास सक्षम असतील.

रायकोट प्रकरणात, पंजाब उच्च न्यायालयाने मात्र मद्रास उच्च न्यायालयाच्या वेकफिल्ड इस्टेटच्या प्रकरणातील पूर्वीच्या मताला प्राधान्य दिले आणि शब्दशः रचनेची निवड केली. नियम आणि फॉर्म VI चे अस्तित्व खंडपीठाच्या निदर्शनास आणून दिले असते, तर कदाचित त्याचा अर्थ वेगळा असता. एम. सी. रायकोट यांचे प्रकरण ७ एप्रिल १९६१ पासून एका कर्मचाऱ्याची कपात केल्यानंतर आणि त्याने अधिनियमाच्या कलम २० (२) अंतर्गत अर्ज दाखल केल्यानंतर उद्भवले, जेव्हा नियम आणि फॉर्म VI दिनांक २८.१०.१९६० पासून लागू झाला होता. पूर्वीच्या आणि विद्यमान कर्मचाऱ्यांच्या प्रकरणांचा समावेश असलेल्या फॉर्मची भाषा केवळ मद्रास उच्च न्यायालय आणि केरळ उच्च न्यायालयाच्या नंतरच्या दृष्टिकोनाशीच नव्हे तर पटना उच्च न्यायालयाच्या लेबर एन्फोर्समेंट ऑफिसर (केंद्रीय) -

विरुद्ध- प्रेसिडींग ऑफिसर , लेबर कोर्ट अँड ऑथॉरिटी अंडर मिनिमम वेजेस ऍक्ट, पटना आणि इतर (१९७६) आय. एल. आर.-पटना सिरीज , ३१८ आणि बंगळुरू येथील म्हैसूर उच्च न्यायालय, अथनी मुनिसिपालिटी विरुद्ध. शेट्टप्पा लक्ष्मण पट्टन आणि इतर, (१९६५) खंड २ एल. एल. जे. ३०७. च्या दृष्टिकोनाशी देखील सुसंगत होती. अशा प्रकारे प्राधिकरणाचे प्राबल्य असल्यामुळे, कलम २० (२) आणि २ (i) हे नियम आणि फॉर्म VI सह वाचावे लागले जेणेकरून माजी आणि विद्यमान कामगार दोघेही या प्रकरणात सामील होण्यास पात्र आहेत या मताच्या बाजूने झुकू शकतील. असा एक उद्देशपूर्ण दृष्टीकोन असेल, जो संविधीचा आवश्यक हेतू साध्य करेल, ज्यासाठी नियम आणि फॉर्म अधिनियमाची उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी मदत करतील. त्यात वापरली जाणारी भाषा, जरी अधिकारीक असली तरी, बहुतेक वेळा, कायदेशीर उद्देशाला निर्देशित असते. अशा प्रकारे पाहिले तर, जर माजी कर्मचाऱ्याला देखील अधिनियमाच्या कलम २० (२) अंतर्गत अनुतोष मिळण्याचा अधिकार असेल तर संविधीचा हेतू पुढे ढकलला जातो. अशा प्रकारे वरील विश्लेषणानुसार, आम्ही या अपीलांना मंजुरी देतो, उच्च न्यायालयाचा आक्षेपार्ह आदेश रद्दबातल करतो आणि उत्तरवादी आर्मी शाळेच्या विद्वान अधिवक्त्यानी ठामपणे सांगितल्याप्रमाणे, या प्रकरणात कथितपणे उद्भवलेल्या इतर मुद्द्यांवरील निर्णयासाठी प्रकरण परत त्याच्याकडे पाठवतो. किमान वेतन अधिनियमांतर्गत प्राधिकरणाचे आदेश इतर कोणत्याही मंचावर अपील करण्यायोग्य किंवा पुनर्विचार करण्यायोग्य नसल्यामुळे, या प्रकरणांमध्ये इतर मुद्दे उपस्थित झाले होते यात आम्हाला शंका नाही कारण रिट याचिका अक्षरशः प्रथम अपील च्या रूपात होत्या. उच्च न्यायालयाने आता या प्रकरणांना अत्यंत जलदगतीने निकाली लावले पाहिजे. रिट याचिका प्रलंबित असताना उच्च न्यायालयाचे लागू असलेले कोणतेही अंतरिम आदेश आपोआप पुनरुज्जीवित होतील.

त्यानुसार आदेश देण्यात आला. खर्चाबाबत कोणतीही आदेश नाही.

जी. एन. अपीलांना मंजुरी देण्यात आली.

<u>अस्वीकरण</u>

"या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याचा/तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरिता वापर करता येणार नाही. तसेच, इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणीकरिता वैध मानला जाईल".